

## **Archiv bezpečnostních složek – několik zamyšlení k tématu**

Při příležitosti dnešního semináře bych rád sdělil několik postřehů k vývoji ABS, zaměřil se na jeho roli v rámci sítě veřejných archivů ČR a závěrem uvedl několik vybraných oblastí, které jsou v určitém ohledu problematické. Dosavadní ukotvení ABS spočívá v podobě existence samostatného subjektu, spojeného s ÚSTRem v oblasti ekonomiky a v oblasti řízení. Překryv je to ovšem relativně malý. Takové řešení bylo zvoleno jako výsledek střetu dvou odborných protichůdných směrů při řešení otázky zabezpečení archiválií někdejšího Archivu ministerstva vnitra, který ovšem spíš byl archivem jen jeho bezpečnostního úseku s dominancí fondů někdejší státní bezpečnosti. Záměrně zde zmiňuji jen odborné otázky tehdejšího sporu, politické konotace se archivářů nikdy netýkaly. Archiv ministerstva vnitra, obsahující politicky citlivé informace a zároveň i důležité prameny k poznání komunistické minulosti našeho státu, byl v té době poměrně neuralgickým bodem. Kritika jeho činnosti i postupů byla do značné míry oprávněná. Vzhledem k naplňování ustanovení lustračního zákona byl archiv mj. tím místem, který vydával zásadní podklady pro řízení podle tohoto zákona, tedy např. k vydávání lustračních osvědčení.

Ve střetu o budoucí podobu ABS hrály roli zejména dva úhly pohledu, oba dle mého oprávněné, avšak do určité míry protichůdné. Na jedné straně stála snaha o maximální možné otevření archivu a jeho využití zejména pro historickou obec, ale i pro řízení v oblasti lustrací a dalšího vyrovnávání se s komunistickou minulostí, na druhé snaha o uchování jeho celistvosti, intaktnosti provazeb mezi jednotlivými archiváliemi a fondy, a také důraz na zachování důvěryhodnosti archiválií i samotného archivu, ve smyslu zamezení jakýchkoliv manipulací s jejich obsahem, zamezení podvrhů, či falšování archiválií.

Vynechání archivní obce na počátku celé debaty nad budoucností archivu ministerstva vnitra ovšem napáchalo nenapravitelné škody. Archiváři se museli poměrně razantně přihlásit o slovo a k navrhovatelům zřízení ÚSTRu, která

přinášela též dobré myšlenky, přistupovali již jen se silnou nedůvěrou a skepsí. Nastal mnohaměsíční nepříjemný zápas o podobu ABS, kdy obě strany učinily své maximum pro to, aby přesvědčily tehdejší politickou reprezentaci o svém úhlu pohledu. Opakuji, archiváře zajímalo jen budoucí nakládání s archiváliemi a kredibilita nové instituce, nic víc.

Vydobytý kompromis, spočívající mimo jiné v bariéře mezi přímým zasahováním do chodu archivní instituce z ÚSTRU i zvenčí, byl a stále je životaschopný a prospěšný věci, byť modifikovat jej jistě lze. Letopočet 2030, v zákoně stanovený jako mezník, byl již tedy myšlen spíš jako otazník, upozorňující na zamyšlení se nad uplynulým obdobím, než fixním bodem. Jako příležitost věc posoudit a případně poupravit. Alespoň já jsme to tak vždy vnímal. Vždyť zákony jsou koneckonců jen odrazem politické vůle v daném čase, a je možné je kdykoliv změnit, najde-li se dostatečné množství volených zástupců ochotných věc přehodnotit.

Archiv bezpečnostních složek tedy v roce 2008 vznikl a stal správním úřadem na úseku archivnictví. Od roku 2015 archiv podléhá zákonu o státní službě (234/2014 Sb.) Zařadil se tím po bok ostatních státních archivů (tedy Národního archivu a státních oblastních archivů), které tvoří páteří síť veřejných archivů. Státní služba pak má zajistit určitý standard profesionality zaměstnanců a zároveň pomoci též stabilizovat personální obsazení archivu. To není v dnešní době vůbec jednoduché. ABS postupně našel způsob, jak se se zákonem danými úkoly vypořádat, jak plnit úlohy kladené jak odbornou i laickou veřejností, řídit se archivními principy i vyžít s razantně se měnícím vedením partnerské instituce, tedy ÚSTRU. Jistě by bylo možné na dnešním stavu hledat problémy, avšak minimálně poslední pětileté období ABS bylo z většiny hledisek nejúspěšnější. Archiv je vnímám jako důvěryhodné místo pro uložení archiválií obsahující citlivé informace, umí uspokojovat zájmy svých klientů a zároveň nevnáší do archivní práce chaos. To není a v minulosti rozhodně nebyla samozřejmost. Archiv ve srovnání s jinými státními archivy je produktivní v oblasti pořádání

archivních fondů i v oblasti péče o fyzický stav archiválií. Elektronická badatelna Archivu bezpečnostních složek je dokonce jistým vzorem při hledání celostátního řešení, které buduje Národní archiv. Z vnějšího pohledu lze jistě přinášet řadu návrhů na zrychlení, vylepšení či zvýšení aktivity, ale tyto námitky vycházejí do značné míry ze zkreslených představ o reálné podobě archivní práce a bez znalosti ekonomického a technického zázemí archivu.

S blížícím se rokem 2030 tedy přichází příležitost k zamyšlení. Dovolím si proto uvést některá rizika, která hrozí z případné významné změny v postavení ABS. Bude-li v budoucnu např. omezena jeho právní forma, ať již spojením s jinou institucí či jinak, musí si být nástupnická organizace vědoma toho, že na sebe převezme závazky správního úřadu, orgánu veřejné moci. Tedy bude muset přizpůsobit svůj způsob práce i rozhodování správnímu řádu, a bude muset se v mnoha ohledech podrobit dosavadní praxi. Ředitel takové spojené instituce pak bude muset být především úředníkem, podléhajícím ustanovení příslušného zákona, vykonat patřičné úřednické zkoušky, být pravidelně hodnocen a strpět mnohá další omezení, včetně platových. Vzhledem k postupům archivu podle správního řádu, ustanovením archivního zákona a dalších legislativních předpisů je vyloučeno se státní službě vyhnout. ABS se stal v mnoha ohledech regulérním 9. státním archivem, tedy archivem, která má v archivním zákoně jasně definované povinnosti, postupy i některé výhody. Tou je např. akreditace takového archivu ze zákona.

Rozdílná situace ABS oproti standardnímu archivu vyplývá z asymetrického ukotvení archivu, tedy že jeho služebním orgánem je osoba stojící mimo státní službu. Z toho vyplývají jisté nejasnosti v oblasti kompetencí, které se nepodařilo dosud uspokojivě vysvětlit (jakkoliv se nějaké řešení vždy musí ad hoc najít). Rovněž tak v ekonomické situaci je postavení archivu jiné, neboť rozpočet ABS není součástí kapitoly ministerstva vnitra, ale je samostatnou kapitolou v rozpočtu ÚSTRU. Tato specifika způsobila, že vliv ministerstva vnitra na archiv byl po celou dobu dosavadní existence slabší, a odvíjel se především od

ochoty vedení ABS spolupracovat, jak s ministerstvem, tak ostatními archivy. Tato ochota měla v průběhu let naštěstí stoupající tendenci, a opakuji, že v poslední letech byla velmi dobrá. ABS byl zapojen do řešení mnoha odborných úkolů, využíval zkušeností ostatních archivů k plnění svých úkolů či podporoval vzájemně výhodnou spolupráci a výměnu zkušeností. Za to patří jeho vedení poděkování.

Otázka budoucího postavení ABS je věcí politického rozhodnutí. Lze jistě spekulovat o variantách budoucího postavení a otázkou je, zda lze ještě vývoj ovlivnit. Neznaje nuance dovolím si proto jen soukromý pohled. Etablování ABS mezi státními archivy má své nepopíratelné výhody, které by bylo dobré mu zachovat. Ukotvení jeho samostatnosti a přidělení dalších odborných i správních úkolů by bylo jen ku prospěchu věci archivu, archivářů i badatelské veřejnosti, a je lhostejné, zda se tak stane v rámci spojení s Národním archivem, o kterém se dosud uvažovalo, či jinak.

Splynutí archivu s jinou institucí do jedné právnické osoby naopak považuji za významné riziko pro úspěšné plnění zákonem daných úkolů. Taková fúze by totiž měla za následek, kromě ztráty možnosti státní služby, i změnu v postavení archivu. Ten by se stal specializovaným archivem, s menším rozsahem kompetencí a dalšími omezeními, včetně ztráty důvěryhodnosti. Naopak v případě trvalého ukotvení ABS jako státního archivu se nabízí i možnost získat nové horizonty své práce. ABS je zatím archivem bez živého původce, tedy prakticky nemá žádnou akviziční příležitost. Nicméně při očekávané reorganizaci archivní sítě není vyloučené, že by byli také ABS přiděleni do péče noví původci, a tedy by se začal věnovat i předarchivní péči, tedy třetímu pilíři archivní práce.

Poměrně neuralgickým bodem, který se line celou dosavadní existencí ABS, byla otázka digitalizace. Digitalizace je termín aktuálně velmi nadužívaný, s nejasnými konturami, do kterého si každý promítá své představy. Ty pak mnohdy nekorelují s očekáváním ostatních účastníků té které debaty, z čehož pramení mnohá zklamání i frustrace. Navíc je to proces poměrně velmi drahý a

komplikovaný. Nejinak tomu bylo a je v oblasti archivnictví. Otázka digitalizace nebyla do loňského roku uchopena řídicím orgánem, tj. ministerstvem vnitra, a zůstávala především na bedrech jednotlivých archivů. To se sice v loňském roce změnilo, neboť byly zahájeny přípravné práce na tvorbě závazného národního plánu digitalizace českých archivů, který by se měl stát celostátně závazným dokumentem, nicméně je za námi dvacetiletá etapa, kdy archivy činily to, na co jim síly a intelekt stačily.

Přesto i v takovýchto podmínkách bylo dosaženo řady úspěšných projektů a dospělo se ke shodě na určitých parametrech i formálních procesech digitalizace, které archivy vzájemně přibíraly. Pomohla zahraniční inspirace i zkušenosti vykoupené mnoha omyly a chybami, svou roli hrál překotný technologický vývoj. Primárně je potřeba zmínit, že „digitalizace“, která probíhá v archivech, je dvojího druhu. První souvisí tvorbou elektronických dokumentů, jejich přebíráním do digitálních archivů, digitalizací úředních agend včetně evidence archiválií. Druhým typem „digitalizace“ se obvykle míní převod analogových, či chcete-li tradičních papírových archiválií, do elektronické podoby. ABS se týká většinou druhý typ digitalizace, ale samozřejmě se věnuje i tomu prvnímu, minimálně v oblasti elektronických evidencí archivních fondů a sbírek a jejich popisu.

Co se digitalizace tradičních archiválií týče, panuje v oboru shoda na několika základních principech. Předně digitalizací se míní vždy komplexní proces, začínající u výběru archiválií vhodných k digitalizaci, jejich archivním popisem a jednoznačnou identifikací, pořízením popisných metadat a restaurátorským posouzením, včetně případného konzervačního zásahu. Pak teprve přichází pořízení digitálního snímku, tj. digitalizátu, jeho opatření identifikátory a technickými metadaty, uložení snímku do repozitáře, umístění digitalizátu v systému pro popis a evidenci archiválií, a nakonec vystavení digitalizátu v prezentačním systému pro badatelskou veřejnost. To vše ještě musí být opatřeno bezpečnostními prvky, včetně sofistikovaného zálohování. Jedině a

pouze takovýto způsob je možné považovat za digitalizaci v pravém slova smyslu. Samotné pořízení snímků je to nejjednodušší a nejméně problematické z celého procesu.

Mezi další zásady patří pravidlo jedinečné digitalizace, neboť významné množství archiválií lze digitalizovat pouze jednou, načež se originál nevratně poškodí. Např. pokud se jedná o fotocitlivé materiály, jimž každý styk se světlem, i denním, zkracuje životnost, nebo o materiál na velmi nekvalitní či chemicky nestabilní psací látce. Čím modernější papír, tím je paradoxně kratší jeho trvanlivost a tím víc je citlivý i na sebemenší nešetrné zacházení včetně mechanického opotřebení dotykem ruky, která je vždy plná špíny, mastnoty a bakterií, jakkoliv by se dotyčný předtím stokrát umyl.

Mezi další obecně sdílené a v národním plánu kodifikované, tedy v budoucnu vymahatelné zásady pak patří standardy pro popisná i technická metadata či minimální kvalita snímku podle nizozemské metody Metamorfoza. Již v roce 2015 se podařilo kodifikovat národní pravidla bezpečnostního snímkování, tedy parametry pro pořízení takového digitalizátu, který je schopen být plnohodnotnou náhradou originálu, dojde-li k jeho zničení.

Po letech tápání či ponechání digitalizace svému osudu se tedy ministerstvo vnitra rozhodlo dát práci na digitalizaci v archivech pevný rámec a pravidla. Stalo se tak mj. proto, aby digitální kopie mohly být ukládány v Národním digitálním archivu, mohly být zabezpečeny na maximální možné úrovni a bylo možné je sdílet rámci různých projektů napříč Evropou. Je tedy zřejmé, že výstupy digitalizačních pracovišť archivů musí splňovat určité minimální parametry, a to nejen technické, ale i v oblasti popisných metadat či jednoznačných identifikátorů. Věřím, že jsme na společné cestě dobrým směrem a že z výsledků společné práce bude profitovat celé české společnost.

Ministerstvo vnitra je si vědomo své zodpovědnosti za oblast archivnictví v Česku, a to nejen ve státních archivech, ale i ve všech ostatních. Tomuto faktu bude odpovídat i tvorba budoucího nového archivního zákona, který se aktuálně

začíná připravovat. Archivnictví je velmi složitý obor lidské činnosti, jehož oblast zájmu nastává ji při tvorbě dokumentů ve veřejné správě a končí mnoha postarchivními činnostmi, jakým jsou věda, výzkum, prezentace archiválií či kontakt s veřejností. Archivy v této zemi by proto měly být víc koordinovány a metodicky usměrňovány, než jak bylo dosud zvykem. Cílem je mj. poskytovat veřejnosti komplexnější informace s vyšší přidanou hodnotou, tedy celkově zvýšit kvalitu archivních služeb, Archiv bezpečnostních složek nevyjímaje. Věřím tedy, že ABS bude dál existovat jako plnohodnotný etablovaný státní archiv.